

Császárné Kollár Tímea

A világ érdeklődése a hazai dokumentumok iránt az OSZK szolgáltatásának tükrében

Magyarország a nemzetközi dokumentumszolgáltatásban kérőként és szolgáltatóként egyaránt részt vesz. A magyar felsőoktatás és a magyar tudományos élet nem tud lépést tartani a világgal külföldi szakirodalom nélkül, és az európai uniós tagság is új ismereteket igényel. Évente több ezer dokumentumot rendel a Dokumentumellátó Szolgálat külföldről kölcsön vagy megtartásra, szemben a külföldre szolgáltatott pár száz dokumentummal. Az e dokumentumokra érkezett kérések minél gyorsabb és szakszerűbb teljesítése azonban két megközelítésből nagyon fontos feladat: érdekünk a jó kapcsolat fenntartása a külföldi könyvtárakkal, és kötelességünk a határon túli magyarok dokumentumigényének kielégítése. Magyarország szerepe szolgáltatóként rendhagyó, mert szemben az angolszász vagy a német nyelvterület dokumentumaival – amelyeknek nagy része több országban is megtalálható – a hungarikumokat nekünk kell szolgáltatni a külföld számára, mivel a Kárpát-medence dokumentumtermésének zöme máshol nem lelhető fel. A szolgáltatott dokumentumokon keresztül pedig jobban megismertethetjük a világgal kultúránkat és történelmünket, tudományos eredményeinket, vagy éppen a térség természeti kincseit, flóráját és faunáját. E tanulmány gerince az Országos Széchényi Könyvtár Dokumentumellátó Szolgálatához 2001–2004 között beérkezett külföldi kérések rövid elemzése.

Az OSZK Dokumentumellátó Szolgálat mint a nemzetközi könyvtárközi dokumentumellátás hazai központja

A nemzetközi könyvtárközi dokumentumforgalom lebonyolításának gyakorlata országonként változik, de legtöbbször a könyvtárak közvetlenül kérhetnek más országoktól, és szolgáltathatnak más országok könyvtárai számára (például Ausztria, Németország, Amerikai Egyesült Államok). Bizonyos országokban – mint például Szlovákia – meghatározott központi feladatkörrel rendelkező könyvtáron (nemzeti könyvtár, egyetemi könyvtárak, országos szakkönyvtárak) keresztül zajlik a dokumentumforgalom. Magyarországon az OSZK Dokumentumellátó Szolgálat kezeli a hazánkba érkező külföldi kérések zömét, de több könyvtár önállóan is teljesít kéréseket partnerintézményei számára.

A külföldről érkező kérések teljesítésének menete

- A kérések iktatása. A kérések három csatornán keresztül érkeznek a szolgálatához:
 - közvetlenül;
 - az OSZK olvasószolgálatán és különgyűjteményein keresztül;

- ritkán előfordul, hogy más hazai könyvtárhoz érkeznek külföldi kérések, ezeket a szolgálathoz továbbítják.
- Adatpontosítás.
- Kölcsönzésre irányuló kérés esetén kölcsönözhető példány keresése más hazai könyvtárak állományában.
- A kölcsönözhető példány megrendelése, majd kiküldése a külföldi kérőnek.
- Ha nincs kölcsönözhető példány az országban, másolat felajánlása árajánlattal.
- Ha nincs példány Magyarországon a keresett dokumentumból, tájékoztató küldése.
- Másolatra irányuló kérés esetén teljesítés az Országos Széchényi Könyvtár vagy más hazai könyvtár állományából.
- Ha a dokumentum Magyarországon nem található, tájékoztató küldése.

A tanulmányban több alkalommal külön jelennek majd meg két kéréscsoport adatai:

- az OSZK törzsállományából, a Régi Nyomtatványok Tárának dokumentumaiból (különgyűjteményi elhelyezésüket elsősorban megjelenésük időpontja indokolja), és más hazai könyvtárak állományából teljesített kérések adatai;
- a Kézirattár, a Kisnyomtatványtár, a Színháztörténeti Tár, a Térképtár és a Zeneműtár doku-

mentumai, mivel ezek több formai és tartalmi szempont alapján kerültek kölöngyűteményi státusba.

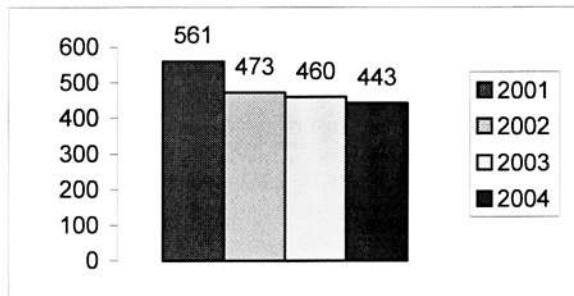
A szolgáltatás feltételrendszere külföldi partnerek számára

Minden jogi személy – tekintet nélkül arra, hogy költségvetési intézmény vagy önálló gazdálkodó szervezet – igényelhet kölcsöndokumentumokat és bármilyen reprográfiát, amelyeket publikációs, kutatási és oktatási célokra használhatnak fel (szabad felhasználás). Az intézményeknek anyagi felelősséget kell vállalniuk azokért a dokumentumokért, amelyeket eredeti anyagként vagy másolatként megrendelnek valamely olvasójuk, kutatójuk, dolgozójuk vagy tagjuk számára. Magánszemélyek számára a kölcsönzés nem lehetséges, másolatokat azonban rendelhetnek kutatási vagy oktatási célra.

Ha az adott dokumentumot publikálási céllal rendelik meg, többletköltséggént jelentkező közlési díjat kell fizetniük, amelyet megelőző a nyilvános közlés szándékának tényét rögzítő nyilatkozat aláírása. A szolgáltatásból való kizárást vonja maga után, ha a kérő partner nem tesz eleget visszaküldési és fizetési kötelezettségeinek.

A szolgáltatás iránti érdeklődés alakulása az elmúlt években

A diagramból látható (1. ábra), hogy 2001-ben jóval több kérés érkezett, mint a következő három esztendőben. A különbség egy része abból adódik, hogy a Hamburgi Egyetem magyar tanszéke abban az évben kivételesen a Dokumentum-ellátó Szolgálat közvetítését vette igénybe dokumentumok beszerzéséhez, amely tevékenységét egyébként kiadványcsere formájában bonyolítja le.

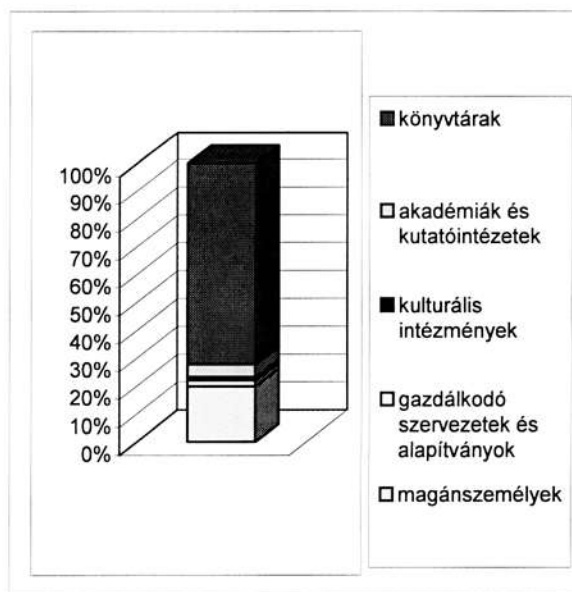
1. ábra A kérések száma

Növekvő általános érdeklődést regisztrálhatunk azonban a tavalyi évben, ha figyelembe vesszük a Tilburgi Egyetem kizárását a szolgáltatásból (viszszaküldési és fizetési kötelezettség többszöri elmaradása miatt), amely intézmény 2001-ben 45, 2002-ben 32, 2003-ban pedig 50 kérést indított, szemben a tavalyi 3 kéréssel.

A kérő partnerek elemzése és a kérés feladásának módjai

A kérő partnerek elemzése

A kérő partnerek megoszlását ábrázoló diagram (2. ábra) az elmúlt négy év összes – 1937 – kérésének partneradatait ábrázolja.

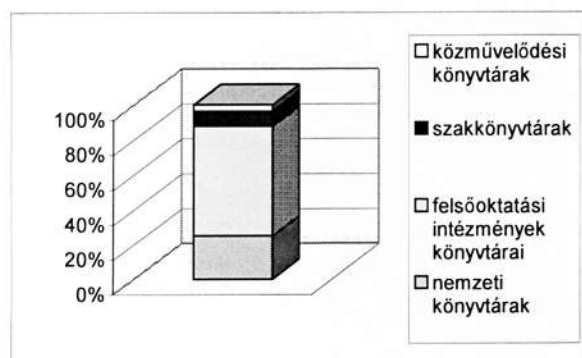

2. ábra A kérő partnerek

Ha egy könyvtár több könyvtári funkciót is ellát (például a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár – Nacionalna i sveučilišna knjižnica vagy a Berni Városi és Egyetemi Könyvtár – Stadt- und Universitätsbibliothek Bern), típusba sorolását a következő sorrend határozta meg: nemzeti könyvtár, felsőoktatási könyvtár, szakkönyvtár, közművelődési könyvtár. Az akadémiák, a kutatóintézetek, a kulturális intézmények és a gazdálkodó szervezetek nem minden esetben rendelkeznek könyvtárral, így az intézmények típusa lett a besorolás alapja.

A könyvtárak átlagosan 72,3%-os részesedése (1400 kérés) – az összes kérés számához viszo-

nyítva – mutatja a szolgáltatás fő profilját, a könyvtárak közötti dokumentumellátásban való részvétel. A könyvtártípusok százalékos megoszlása a 3. ábrán látható.

3. ábra Könyvtártípusok

A nemzeti könyvtárak nagy aránya (a kérő könyvtárak 24,9%-a) több ország azon gyakorlatát mutatja, hogy külföldre irányuló kéréseiket nemzeti könyvtárakon keresztül indítják el akkor is, ha megengedett a közvetlen kérésfeladás. Bulgáriából, Fehéroroszországból, Litvániából, Ukrajnából, Macedóniából és Luxemburgból csak a nemzeti könyvtáraktól érkezett kérés az elmúlt évek során. Észtország, Lettország és Törökország esetében pedig csupán 1-2 kérés volt, amely nem a nemzeti könyvtárakból érkezett. Luxemburg esetében az ország mérete, a többi országban pedig a központosított könyvtári rendszer az oka e gyakorlatnak. A felsoroltakon kívüli volt szocialista országok nagy részében is számottevő a nemzeti könyvtárakból érkezett kérések száma, valószínűleg a lelőhelynyilvántartásokhoz való hozzáférés pénzügyi, technikai és nyelvtudásbeli nehézségei miatt.

A felsőoktatási intézmények könyvtárainak ilyen nagy aránya (a könyvtárak 62,9%-a) a szak- és közművelődési könyvtárakhoz képest két ismert tendenciát támaszt alá. Egyrészt a közművelődési könyvtári funkciót finanszírozási okokból egyre sűrűbben kapcsolják össze a felsőoktatási könyvtári funkcióval egy-egy településen belül, másrészt pedig a tudományos kutatás mindinkább az egyetemek köré épül, a régi szakkönyvtárak mára már a felsőoktatási intézmények szervezeti egységein belül működnek tovább.

A tudományos élet és a felsőoktatás összekapcsolódásából adódik az akadémiák és a kutatóintézetek kis kérésszáma is (az összes kérés 4,6%-a). Sok felsőoktatási könyvtárból érkező kérés mögött

akadémikusok és kutatók kérései állnak, nem pedig az intézmények diákjainak kérései.

A kevés kutatóintézeti kérés egy része olyan intézetektől érkezett, amelyek speciális kutatómunkájukból adódóan nem kapcsolódnak semmilyen formában a felsőoktatáshoz (ilyen intézet a kölni Joseph Haydn Institut). A 89 kérés felét egyébként a Haydn Intézet, az olomouci és a zadari kutatóintézetek Cseh-, illetve Horvátországból és a pozsonyi Szlovák Tudományos Akadémia küldte a szolgálathoz.

A kulturális intézmények és gazdálkodó szervezetek ritkábban vesznek részt könyvtári együttműködésen alapuló szolgáltatásokban, de összetételük azt mutatja, hogy a tevékenység széles körben ismert. Az elmúlt években dokumentumokat szolgáltatunk múzeumoknak (Újvidék, Dubrovnik, Tarnopol, Bécs), színházaknak (Újvidék, Mainz, New York) és nemzeti, illetve magángalériáknak (Pozsony, Bécs, Bonn, Washington), valamint a bécsi Collegium Hungaricum számára, a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaságnak és a San Marinó-i Kulturális Minisztériumnak.

Az alapítványok közül kéréseket juttatott el a hozánk a révkomáromi Selye János Egyetemért Alapítvány (az egyetem 2005 januárjában kezdte meg működését), a kutatási és fejlesztési társaságok közül a clevelandi Research Investment Inc., illetve 24 kérés érkezett öt ország különböző kiadótól.

Az akadémiáktól, a kutatóintézetektől, illetve a különböző kulturális intézményektől érkező kérések fele az adott intézet vagy intézmény könyvtárából érkezett, ami tovább növeli a könyvtárak részvételi arányát a szolgáltatásban.

Magánszemélyektől érkezett a kérések 19,8%-a, 383 kérés, amelyek kizárólagosan megtartásra igényelt dokumentumokra irányultak, mivel a kölcsönzésben a magánszemélyek nem vehetnek részt.

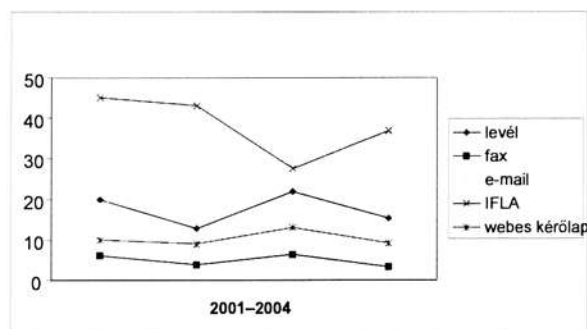
Kérésfeladási módok

A külföldiek számára több lehetőség is adódik a kérések feladására:

- levél,
- fax,
- e-mail,
- az IFLA által kibocsátott kérőlap,

- webes kéréslap (az OSZK Dokumentumellátó Szolgálatának honlapján található webes kérésfeladási lehetőség, amelyet az előzetes regisztráció után kapott azonosító segítségével tudnak használni).

A grafikon (4. ábra) alapján megállapítható, hogy a hagyományosan, postán feladott kérések száma a leveleket tekintve egyik évben sem csökkent 10% alá, illetve az ugyancsak postai úton érkező IFLA-kérőlapok számának négyéves átlaga pedig 38% körül mozgott. A fax és a webes kéréslap népszerűsége nem változott döntően, ami az utóbbi esetben figyelemre méltó, hiszen a nagy külföldi könyvtárak zöme már regisztrált felhasználó, kiváló infrastruktúrával és lehetőségekkel. Növekszik az e-mailes kérések száma, amely gyors és megfelelő módja lehetne a kérések feladásának, amennyiben minden esetben szerepelne rajta az IFLA által kötelezően előírt adatok (a kérő pontos neve és címe stb.).

4. ábra A kérésfeladás módjai az összes kérés százalékában

A kérésfeladási módok közül a magánszemélyek kérései zömmel levélben és e-mailen érkeznek, a könyvtárak pedig az IFLA-kérőlapot és az e-mailes kérést részesítik előnyben. A webes kéréslapot általában könyvtárak használják, a legtöbb kérés Hollandiából, Japánból és Svájcban érkezett így.

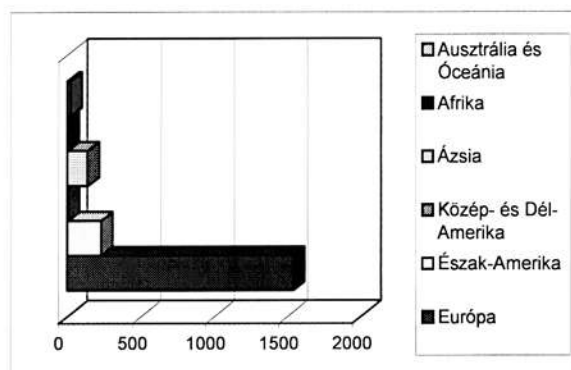
Összességében megállapítható, hogy a hagyományos módon feladott kérések száma egyelőre nem csökken, így az elektronikus módon indított kérések számának ugrásszerű növekedése még várat magára.

A kérések feladásának földrajzi megoszlása

A vizsgált időszakban 46 országból érkeztek kérések a Dokumentumellátó Szolgálathoz: Európa 33,

Észak-Amerika 2, Közép- és Dél-Amerika 2, Ázsia 5, Afrika 1, illetve Ausztrália és Óceánia 2 országa képviseltette magát kérésként.

A kérések számát alapul véve azonban árnyaltabb kép bontakozik ki, amely az 5. ábráról olvasható le. Európa dominanciája az országok és a kérések számában is nyilvánvaló, Észak-Amerika ilyen arányú részvétele is természetes, viszont az ázsiai kérések száma váratlanul magas.

5. ábra A kérések száma kontinensenként

A kérők magyar nemzetiségére vonatkozóan nincsenek számszerű adataink a partnerintézményeken keresztül érkező kérésekről, viszont a magánszemélyek neve alapján megállapítható, hogy nagyobb részük nem magyar nemzetiségű. A szomszédos országok könyvtáraiból érkező kérések esetében azonban valószínűsíthető a magyar nemzetiségűek nagyarányú részvétele a szolgáltatásban.

Egyes országok részvételi arányát az 1. táblázat mutatja a kérések számának tükrében: olykor 1-1 kutató áll a kérések mögött, de a legtöbb esetben széles körű érdeklődésről beszélhetünk.

Ausztráliából a 21 kérés 7 különböző egyetemről, illetve azok tanszékeiről (Sydney, Melbourne, Underdale, North Perth, Hornsby, Parkville és a taszmániai Launceston), a canberrai Nemzeti Könyvtártól és magánszemélyektől érkezett, tehát különböző olvasókat vagy kutatókat takar.

Ázsiából 140 kérés érkezett az elmúlt négy évben. Törökország 20 kéréséből 19 az ankarai nemzeti könyvtárból érkezett, ezek kizárólag rovatani monográfiákra, tanulmányokra és folyóiratcikkekre vonatkoztak, nagy részben Kaszab Zoltán e tárgyú írásaira. Isztambulba a Zeneműtár Haydn-gyűjteményéből juttattunk el reprografiát. A szűk

körü törökországi érdeklődéssel ellentétben a *Japánból* érkező 105 kérés 8 különböző város különböző egyetemeitől – Kanazawa Egyetem, Waseda Egyetem, Hokkaido Egyetem, Nihon Egyetem, Kansai Egyetem stb. – és egy magánszemélytől érkezett, tartalmukat tekintve széles palettáról.

1. táblázat

Ország	Kérés (db)	Ország	Kérés (db)
Németország	329	Bulgária	13
Szlovákia	211	Észtország	13
Ausztria	205	Lettország	11
USA	192	Oroszország	11
Hollandia	163	Görögország	10
Japán	105	Izrael	10
Nagy-Britannia	64	Románia	7
Csehország	63	Belgium	5
Olaszország	62	Litvánia	5
Svájc	47	Ukrajna	5
Dánia	44	Portugália	4
Horvátország	43	Belorusszia	3
Franciaország	40	Dél-Afrika	3
Kanada	39	Kína	3
Lengyelország	37	Luxemburg	3
Finnország	28	Argentína	2
Szerbia	26	Macedónia	2
Norvégia	25	Irán	1
Spanyolország	25	Írország	1
Ausztrália	21	Mexikó	1
Törökország	20	San Marino	1
Szlovénia	17	Új-Zéland	1
Svédország	15	Venezuela	1

Az *Amerikai Egyesült Államok* és *Kanada* felsőoktatási intézményei nagy számban szerepelnek kérő partnerként, de egyéb könyvtártípusokat, kutatóintézeteket, kulturális intézményeket és magánszemélyeket is találunk az érdeklődők között. E két állam esetében figyelembe kell venni, hogy mindkettőben működik magyar tanszék, illetve magyar dokumentumokat is gyűjtő közmuvelődési könyvtár, így Magyarországról csak azokat a dokumentumokat kéri, amelyek az észak-amerikai könyvtárakban nem lelhetők fel.

A kéréseket feladó európai országok lajstromából látható, hogy alig volt köztük olyan, amely nem vette igénybe az elmúlt négy évben a szolgáltatást. A 329 németországi kérés örvendetesen széles

körü érdeklődést tükröz. Hatvan német város és annál is jóval több kérő partner képviseltette magát. A legtöbb kérés Münchenből, Berlinből, Frankfurtból, Hamburgból, Osnabrückből, Würzburgból, Lipcséből, Kölnből, Bielefeldből és Ingolstadtból indult útnak. Magánszemélyek az ország minden részéről szerepeltek kérőként, a felsoroltakon kívül többször küldtek kéréseket Bamberg, Bochum, Freiburg, Halle, Heidelberg és Nürnberg egyetemi könyvtárai, Augsburg, Duisburg és Friedrichshafen közmuvelődési könyvtárai, valamint több szakkönyvtár és kiadó is.

Hollandia 163 kéréséből 130 a tilburgi egyetem könyvtárából érkezett, és a kérések többsége mögött egy magyar származású történész professzor állt, aki főként a XX. századi magyar történelmet kutatta, és a zsidóság szerepét vizsgálta a világtörténelem alakulásában. Így Hollandia 5. helye az országok rangsorában nem tükrözi a valóságos érdeklődés mértékét.

Nagy-Britannia részvétele a szolgáltatásban nem mérhető az érdeklődés mértékét tekintve a kérő intézmények számából kiindulva, mivel a nemzetközi dokumentumforgalom zömét a British Library Document Supply Centre bonyolítja le. Ennek ellenére tizenkét további városból (Birmingham, Bradford, Cambridge, Chelmsford, Erith, Ledbury, Leeds, London, Oxford, Windsor stb.) érkeztek még kérések az elmúlt években.

A Svájcban jött 47 kérés – hasonlóan a 44 dániai igényléshez – meglepő, főként azért, mert e kérések mögött különböző kéréket lehet sejteni. Ugyancsak széles érdeklődést mutat *Franciaország* és *Lengyelország* több intézményének részvétele, *Finnország* esetében viszont a magyar tanszékek kérései állnak a háttérben. *Spanyolország* különböző egyetemei sokszor növényvédelmi, növénytermesztési és kertészeti szakirodalmat kértek, míg a *skandináv országok* kérései vegyes tartalmúak. Kéréseit tekintve rendhagyó *Bulgária* esete, mivel zömmel nem magyar anyagokat kérnek, aminek oka egyértelmű: Magyarországról olcsóbban juthatnak hozzá a nálunk meglévő külföldi dokumentumokhoz, mint a nyugat-európai könyvtárakból. A többi európai ország kevés kérést indított eddig, de részvételük a szolgáltatásban, valamint a kért dokumentumok tartalmának sokszínűsége ugyanúgy alátámasztja a magyar szakirodalom európai ismertségét, mint a hazánkkal már több évtizedes jó kapcsolatot ápoló országok nagyarányú részvétele és nagyszámú kérése.

A környező országokból érkező kérések száma általában nagy: egyrészt több millió magyar nemzetiségű ember él ezekben az országokban, másrészt a Kárpát-medence dokumentumtermésének bizonyos része csak az Országos Széchényi Könyvtárban lelhető fel. *Ausztria* 205 kérése sok, de tekintve a Monarchiában megjelent dokumentumokra érkező kérések nagy arányát, egyik okaként a második világháborús dokumentumpusztulást feltételezhetjük, további ok természetesen a magyarul beszélők száma, illetve a Monarchiát megelőző több évszázados történelmi és kulturális közösség. A németországihoz hasonlóan széles körű az érdeklődés, bár Ausztriában az Österreichische Nationalbibliothek és az Universitätsbibliothek Wien indította a legtöbb kérést. Szoros a kapcsolat ezenfelül Salzburg, Graz, Klagenfurt, Innsbruck, Enns és Bregenz felsőoktatási intézményeivel, illetve egy sor bécsi székhelyű intézetel.

Horvátország különböző könyvtárai – legnagyobb részben az egyetemi és nemzeti könyvtár – főként a horvát nemzettel, történelemmel és kultúrával kapcsolatos dokumentumokra irányuló kéréseket indítottak, míg *Szlovéniából* a műszaki szakirodalom tette ki a kérések nagy részét.

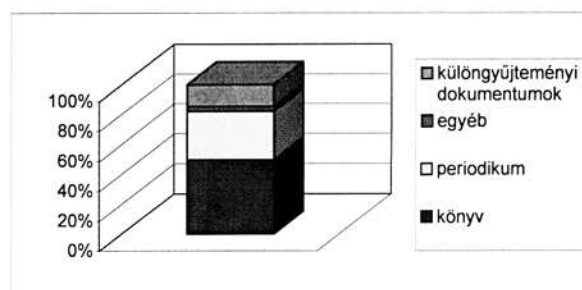
A *Szerbiából* – főként Újvidékről – érkező évi 5-10 kérés mindenképpen öröme ad okot, ismervé a Délvidék közelmúltját és jelenét. Kárpátaljáról nem érkeztek kérések, mert az ukrainai igényléseket nem magyar olvasók adták föl, igaz, ez valószínűleg nem az ukrán könyvtári rendszer rugalmatlanságának, hanem talán a pénztelenségének a következménye.

Két környező országról nem esett még szó: *Szlovákiáról* és *Romániáról*. *Szlovákiá* az utóbbi időben pozitív példaként említhető több okból is. Nagyon sok kérés érkezik a Felvidékről – a központosított könyvtári rendszer miatt kevés könyvtárból –, a kisebb közművelődési könyvtárak regionális együttműködése pedig most van kialakulóban a tatabányai megyei könyvtárral, méghozzá a szépírodalmi könyvek könnyebb kölcsönözhetőségének céljával. A kért dokumentumok tartalmi ismérveiből látható volt, hogy a magyar nemzetiségű magánszemélyek kérései éppúgy előfordultak, mint a hiánypótlásként vagy gyarapításként kért „hivatalos” kérések. A *romániai* helyzet merőben más. A négy év alatt beérkezett hét (!) kérés közül egy sem magyarul területről érkezett. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a bukaresti nemzeti könyvtár megtagadja az erdélyi kérések továbbítását

Magyarországra, és a partiumi, valamint a székelyföldi könyvtárak nem küldhetnek közvetlenül kérést az anyaországba. Ugyancsak falakba ütközik a másik irányú dokumentumáramlás is. Az elmúlt négy évben a Dokumentumellátó Szolgálat által elküldött – a hazai olvasók és kutatók számára kért, vagy a nemzeti könyvtár hiánypótlásaira és a hungarikumok gyűjtésére irányuló – kérések zömmel teljesítetlenek maradtak.

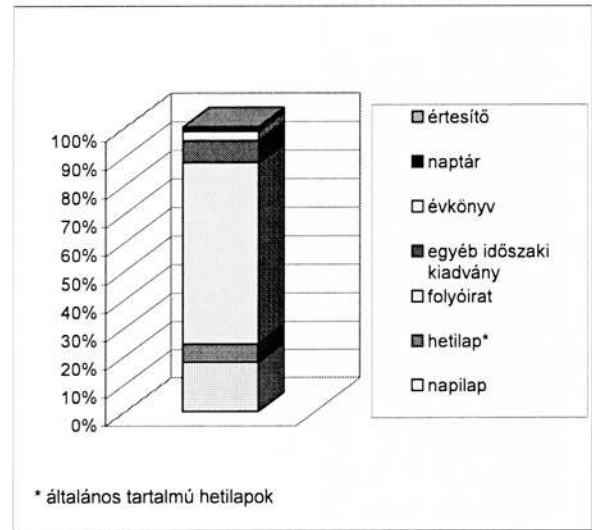
A kért dokumentumok típusai fizikai megjelenésük alapján

A kért 1937 dokumentum fizikai megjelenését tekintve a következőképpen csoportosítható (6. ábra): 960 könyv, 629 periodikum, 65 egyéb dokumentum (a 35 régi nyomtatvány is ebben a kategóriában kapott helyet, bár nagy részük könyv formátumú; ezenkívül tudományos fokozat elérésére írott munkák, térképek, kottagyűjtemények, fotók, szabályzatok, zárszámadás stb. az OSZK törzsgyűjteményi anyagából és más hazai könyvtárak állományából), illetve 283 különgyűjteményi dokumentum (utóbbiak a következő elemzésekben nem szerepelnek).

6. ábra Dokumentumtípusok

A periodikumok típusainak eloszlásából (7. ábra) látható, hogy a legtöbb kérés folyóiratcikkre irányult (400 kérés), tehát különböző tudományterületek magyarországi szaklapjaiban megjelent írásokra. Ugyancsak tudományos igényű munkákat rendeltek a 49 egyéb időszak kiadványból (felsőoktatási intézmények általában éves periodicitással megjelenő kiadványai), és zömmel az évkönyvekből is. A XX. század közepe előtt megjelenő vegyes tartalmú hetilapok is közöltek ilyen jellegű munkákat bizonyos rovataikban. Így tovább, immáron 70% fölé emeli a valamely tudományág szakírásainak másolataira feladott kérések számát, hogy a hetilapokban megjelent munkákra beérkezett kérések nagy része a századforduló környékén megjelent dokumentumokra vonatkozott.

7. ábra Periodikumok típusai

A könyvek és az egyéb dokumentumok csoportosítása a periodikumok esetében megfigyelt tendenciát támasztja alá (2. táblázat).

2. táblázat

Dokumentumtípus	Kérés (db)	Dokumentumtípus	Kérés (db)
Monográfia	614	Kottagyűjtemény	4
Adattár	72	Levelezés	4
Életrajz	58	Librettó	4
Konferenciaanyag	58	Emlékirat	3
Szépirodalom	54	Kiállítási katalógus	3
Tanulmánykötet	41	Lektúr	2
Régi nyomtatvány	35	Riportsorozat	2
Tudományos fokozat elérésére írott munka	13	Szótár	2
Önéletrajz	12	Atlasz	2
Bibliográfia	9	Térkép	2
Tankönyv és oktatási segédanyag	9	Ismeretterjesztő mű	1
Szerzői gyűjtemény (nem szépirodalmi)	8	Lexikon	1
Katalógus	5	Egyéb	7

A monográfiák óriási aránya önmagában jelzi a hazai szakirodalom iránti érdeklődés fölényét a szépirodalommal szemben. A különböző adattárak (oklevéltárak, névtárak, címtárak, statisztikai kiadványok, genealógiai gyűjtemények stb.), a konferenciák és egyéb tudományos ülések anyaga, a tanulmánykötetekben megjelent munkák és a tankönyvek iránti érdeklődés motivációja is egy-egy

tudományterület dokumentumtermésének és eredményeinek részletesebb megismerése. Igaz ez a családtörténeti munkák egy részére is, mert sokszor nem az olvasó családfakutatása állt a kérés hátterében, hanem bizonyos földrajzi vagy közigazgatási egységek történeti, honismereti kutatása. A doktori disszertációk, a kandidátusi értekezések és a diplomamunkák szintén a tudományos élet szócsövei.

Mivel a szakirányú érdeklődésnek nem feltétele a nemzeti azonosság, valószínűsíthető, hogy a kérések nagyobb részének feladói nem magyarok – kivéve a diaszpórát –, illetve kérésük feladását nem magyar származásuk indokolja elsősorban.

A kért dokumentumok elemzése a dokumentumok megjelenési helye szerint

A vizsgált 1654 dokumentum (a különgyűjteményi anyagok itt nem szerepelnek) több mint 90%-a a mindenkori Magyarország területén jelent meg. A könyvek túlnyomó többsége Budapesten – korábban Pesten vagy Budán – látott napvilágot, valamint Pécsen, Szegeden és Debrecenben. A kért könyvek közül nyolcvan olyan településen jelent meg, amelyek már nem részei az országnak. Ezek közül kiemelhető Pozsony, Kolozsvár, Nagyszombat, Lőcse, Brassó, Marosvásárhely, Nagyvárad, Selmecbánya, Módos és Korpona, mivel több dokumentumot is kértek az ott megjelentek közül. Ezenfelül egy-egy könyv megjelenési helyei voltak: Alsólendva, Dées, Dobsina, Gyulafehérvár, Ipoly-ság, Keresd, Liptószentmiklós, Nagybecskerek, Szabadka, Szeged, Temesvár, Trencsén, Újvidék, Varasd, Zombor és Zolna. A felsorolt városokban nyomtatott könyvek közül csupán hatot adtak ki 1920 után, amely szépen példázza a XX. század előtti magyar nyomdák földrajzi eloszlását, szemben a század második felétől tapasztalható túlzott főváros-központúsággal.

A periodikumok esetében is óriási a Magyarországon megjelent dokumentumok fölénye (96,4%). A trianoni tragédia előtt megjelent napilapok, hírlapok és folyóiratok megjelenési helyeinek földrajzi eloszlását jól mutatja, hogy a keresett periodikumok kiadási helyeként megjelölt települések több mint negyven volt vármegye területén fekszenek.

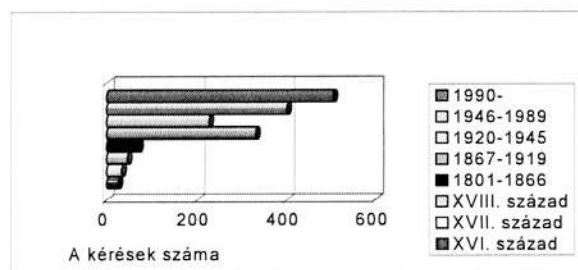
A külföldön megjelent 121 könyv 52, zömmel európai városban látott napvilágot. A XVI–XVII. szá-

zadban készült dokumentumok többek között Nürnberg, Frankfurt, Halle, Lipcse, a németalföldi Leiden, Olaszországból Velence, Mantova és Salerno, valamint Bazel, Lyon, Wroclaw és Bécs neves nyomdából kerültek ki. A XVIII. századi könyvtermésből Würzburgban, Lipcsében, Nürnbergben, Amsterdamban és Zágrábban megjelenteket kértek. A XIX. századtól napjainkig megjelent könyvek pedig New Yorktól Londonon és Párizson, Münchenen és Stuttgarton át Bécsig egy sor városban készültek.

Az 1920-ban elcsatolt magyar területeken megjelent könyvek és periodikumok több szempontból is hungarikumnak minősülnek, de érdemes megvizsgálni ebből a megközelítésből azokat a kéréseket, amelyek nem a mindenkor Magyarországra területén megjelent dokumentumokra vonatkoztak. A 19 kért cikk közül 12 minimum egy szempontból hungarikumnak minősül, ám legtöbbjük szerzői, nyelvi és tartalmi szempontból is. A 121 külföldi megjelenésű könyv közül a 60 hungarikumot (vagy annak egy részét másolatban) Magyarországról kérték, nem pedig abból az országból, ahol a dokumentum megjelent. E könyvek között 38 tartalmi, 7 szerzői, valamint 10 szerzői és tartalmi hungarikum található, illetve 5 olyan könyv, amely nyelvi, szerzői és tartalmi hungarikum is. Néhány példa ezek közül: *Habsburg Ottó* 1972-ben Münchenben megjelent életrajza *Vasari Emil*től és *Csonka Emil*től, az Esztergomi kanonokok (1900–1985) *Beke Margit* tollából, amelyet szintén Németországban adtak ki 1989-ben, illetve *Vásonyi Márton* 1711-ben Halléban nyomtatott munkája. Nyilvánvaló tehát, hogy a külföldi partnerek kérésük feladásakor nemcsak a dokumentum megjelenésének helye alapján választanak lehetséges lelőhelyet, hanem a dokumentum szerzői, nyelvi és tartalmi ismérveit is figyelembe veszik.

A kért dokumentumok elemzése a dokumentumok megjelenési ideje szerint

A dokumentumok megjelenési idejének ábrázolásához olyan intervallumokat érdemes meghatározni, amelyek az utolsó kétszáz évet tekintve az adott időszak történelmi eseményeire és politikai állapotára is utalnak (8. ábra). Ennek alapján a XIX. század előtt megjelent dokumentumok még századok szerinti bontásban jelennek meg, de a következő két évszázadban kiadott könyvekre és periodikumokra érkezett kérések már öt megjelenési időszak szerint lettek besorolva.

8. ábra A kért dokumentumok megjelenési időszaka (9 dokumentum megjelenési ideje ismeretlen)

A XVI–XVII. században kiadott – és kért – művek száma 107, ami az itt nem vizsgált, de ebből az időszakból kért különyűteményi dokumentumokkal együtt mindenképpen figyelemre méltó. Az 1801-től a kiegyezésig eltelt évtizedek dokumentumterméséből 72 dokumentumot a törzsgyűjtemény anyagából, továbbiakat pedig szintén a különyűteményi anyagokból igényeltek a külföldi partnerek. Óriási az érdeklődés (332 kérés és a táruk dokumentumaira érkező kérések) az Osztrák–Magyar Monarchián belül a Magyar Királyság területén megjelent könyvek, periodikumok és egyéb tári anyagok iránt annak ellenére, hogy az 1867-től a monarchia felbomlásáig tartó időszak dokumentumainak jelentős része nem kereshető online adatbázisokban. A következő negyedszáz év dokumentumtermésének bibliográfiai információit már nagyobb arányban, de még mindig csak részleteiben lehet elérni az internet segítségével. A Trianon utáni csonka, elszigetelt, és aránytalanul nagy jóvátételek kifizetésére kötelezett Magyarország dokumentumaira így is 228 kérés érkezett az elmúlt négy évben külföldről. Arányaiban mérsékelt érdeklődésről beszélhetünk viszont a szocializmus évtizedeinek nyomdatermékeivel kapcsolatban, mivel a beérkezett 401 kérés közül 152 már az 1980-as években megjelentekre irányult, amely időszakban ugrásszerűen megnőtt a kiadott könyvek és folyóiratok száma. Természetesen mindig a kurrens, illetve a közelmúltban megjelent dokumentumok iránt várható a legnagyobb érdeklődés. Esetünkben 505, a rendszerváltozás óta megjelent dokumentumra adtak fel kéréseket a külföldi partnerek. Számszerűsítve ugyan ez az időszak bizonyult a „legkeresettebbnek”, de ha figyelembe vesszük, hogy az elmúlt 15 évben a hazai dokumentumkiadás nemcsak a XX. század végének megfelelő mennyiséget produkálta – hanem élve a sajtószabadsággal, jóval többet –, és e dokumentumok bibliográfiai adataihoz való hozzáférés is kielégítő, akkor nem ezt az időszakot vélhetjük a legnépszerűbbnek. Határozott érdeklődést a ki-

egyeztől a második világháború végéig terjedő időszakra vonatkozó 560 kérés mutat, kiegészülve a táraaktól rendelt reprográfiaakkal.

A kért dokumentumok tartalmi elemzése

Szépirodalmi alkotások

A négy évben – a különgyűjtemények dokumentumaira érkezett kéréseken kívül – 54 kérés érkezett szépirodalmi alkotás kölcsönzésére vagy adott mű bizonyos részének másolatára, illetve 21 alkalommal időszaki kiadványban megjelent szépirodalmi mű reprografiáját kérték. A 75 kérésből 34 irányult versekre, 38 epikai írásokra, és 3 drámai alkotásra. A nyelvi eloszlást tekintve a 66 magyar nyelvű szépirodalmi alkotással csupán hat latin és három német nyelvű áll szemben, igaz azonban, hogy a magyar nyelvű művek közül 43 idegen nyelvű alkotás fordítása. Utóbbiakat általában olyan országból kérték – és többnyire csak a bibliográfiai adatokat tartalmazó oldalakat –, amelyen nemzeti hovatartozású a kért alkotás szerzője.

Életrajzok és önéletrajzok

Igen nagy számban érkeztek kérések életrajzokra, önéletrajzokra, emlékiratokra és könyvformátumban kiadott levelezésekre, amelyek nagy része ugyancsak szépirodalmi igényű. E 77 kérés között található *Kazinczy Ferenc*, *Szemere Bertalan*, *Illésházy István* és *Bél Mátyás* levelezése; *Serédy Jusztinián* és *Mindszenty Gedeon*, *Szendrey Júlia* és *Horthy Istvánné*, *Gábor Zsazsa*, sőt, *Berecz János* önéletírása is. A történelmi személyiségek közül *Attila*, *Károly Róbert*, *Werböczi István*, *II. József*, *Széchenyi István*, *Gömbös Gyula*, *Horthy Miklós* (több olvasó is kérte), *gróf Csáky István* és *Habsburg Ottó* életrajzán kívül *Rajk László*, *Rákosi Mátyás* és *Kun Miklós* Sztálinról szóló életrajzát is kölcsönkérték. Könyveket igényeltek az elmúlt négy évben *Szent Adalbert*, *Vitéz János* bíboros, esztergomi érsek, *Ráttkay György* kanonok, és a könyvtártörténeti tekintetben is méltán neves *Klimó György* pécsi püspök életéről, utóbbit két különböző könyvtárból. Természettudásaink és orvosaink közül *Purkitcher György* orvos és botanikus, illetve *Semmelweis Ignác* élete keltette fel a külföldön élő olvasók érdeklődését. Irodalmi nagyságainkat többek között *Kazinczy Ferenc*, *Ady Endre*, *Radnóti Miklós*, és erdélyi költőnk, *Szabédi László* képviseli. Képzőművészeink közül *Munkácsy Mihály*, *Hollósy Simon* és *Ferenczy István*

életrajzai szerepeltek a kérések között. Érdekes életutakat ismerhettek meg *Vámbéry Ármin*, *Kanitz Fülöp Félix* („a Balkán Kolumbusa”), *Husztai József* (V. Miklós pápa török tolmácsa), *Karády Katalin* vagy éppen *Dobos C. József* élettörténetének elolvasásával a kérő partnerek. A felsorolás, bár nem teljes, jól tükrözi a sokféle életút iránti érdeklődést.

A kért dokumentumok tartalmi ismérvei

Annak a másfélezer kért dokumentumnak a tartalmi ismérvei követhetőek nyomon a 3. táblázat segítségével, amelyek nem különgyűjteményi dokumentumok, nem szépirodalmi alkotások, nem életrajzok, önéletrajzok, emlékiratok vagy levelezések voltak.

A négy év kérései közül a történelemmel foglalkozó dokumentumok iránt volt a legnagyobb az érdeklődés, így ennek a témakörnek nem felel meg a táblázat adta keret. A több mint háromszáz kérés nagy része – mint látni fogjuk – a magyar történelem bizonyos korszakaira irányult, ritkán fordult elő egyetemes történelmi munka. A folyóiratok közül népszerű volt a *Hadtörténelmi Közlemények*, a *História* és a *Századok* című lap. Tíz kérés művelődéstörténeti írásokra irányult – például *Delmar Emil* Középkori magyar emlékek Svájcban (Bp., 1941) című munkáját Bázeltől kérték –, nyolc kérés pedig kimondottan a peregrinációról szóló irodalomra irányult, méghozzá a magyar diákok középkori egyetemlátogatásairól (olasz egyetemek, Bazel és Krakó) kért egy japán kutató tanulmányokat. Kilenc kérést adtak fel a Szent Koronával foglalkozó dokumentumokra, amelyek a történelmi ereklyét nemcsak ötvösművészeti oldaláról mutatták be, hanem a magyar történelemben betöltött szerepét és a Szent Korona-tant mint „alkotmányjogi rendszert” is ismertették.

Egy kérés érkezett az ókori Görögország, kettő az ókori Róma történetét feldolgozó munkákra, egy pedig Kínáról és Bizánctól szóló monográfiákra. Tíz kérés célja a népvándorlás korának jobb megismerése volt, e dokumentumok a hunok, a magyarok, a besenyők és a jászok történetét ismertetik, utóbbiakat Oroszországból kérte egy kutató. Érdekesség, hogy a hunokról, az avarokról és a magyar törzsekről szóló olyan írások, amelyek nem csengenek egybe a hivatalos állásponttal, egyre népszerűbbek. Négy kérést küldtek *Cirill és Metód* pannóniai működésével kapcsolatos tanulmányokra, továbbá egy-egy francia, horvát, szlovák, angol, és két román történelemmel foglalkozó

3. táblázat

A dokumentumok tartalmi csoportosítása	Az érdeklődés mértéke	Megjegyzések és példák
Bibliográfiák	••	sajtóbibliográfiák
Könyvtár	•	György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben (Bp., 1886)
Filozófia	••	Heller Ágnes írásai
Logisztika		egy kérés érkezett Moszkvából
Vallás Teológia	••••	XVI–XVII. századi prédikációk és példázatok; katolikus, református és unitárius egyháztörténet; pálos rend
Szociológia	•	gyermeknevelés
Statisztika	•	Erdély etnikai és felekezeti megoszlása
Politika	••••	kommunizmus, szabadkőművesség, cionizmus; a határon túli magyarság helyzete
Gazdaság	••	Külgazdaság című folyóirat több száma (1981–82)
Jogtörténet	•••	Werbőczy Hármaskönyve; középkori magyar jogtudósok munkái; a két világháború közötti magyar jogi dokumentáció
Népjlét		egy kérés érkezett Kanadából
Nevelés Oktatás	•••	a Korponai Gymnasium Szabályzata (1848); a Monarchia iskolarendszere; Klebelsberg Kunó életműve
Néprajz	•••	magyar népszokások; Rákóczi-szabadságharc a néphagyományban
Matematika	••	programozás, kibernetika
Csillagászat	•	Honterus János munkái
Fizika	••	a századforduló magyar eredményei
Kémia	••	a Magyar Tudományos Akadémia időszaki kiadványaiban megjelent kurrens írások
Geológia	••	a Földtani Közöny és a Földtani Szemle cikkei (XIX. század vége–XX. század közepe)
Meteorológia	••	Réthly Antal munkái a XIX. század előtti időjárási megfigyelésekről
Paleontológia	••	Kárpát-medencei leletek tudományos ismertetései (Ajnácskő ősemlősei, 1867)
Biológia	•••	antropológia, ökológia, hidrobiológia (Acta Biologica Debrecina)
Botanika	•••	a történelmi Magyarország flórája (a Matematikai és Természettudományi Közlemények és az Értekezések a Természettudományok Köréből című folyóiratok cikkei; Borbás Vince több műve)
Zoológia	•••	a történelmi Magyarország faunája (Mathematikai és Természettudományi Közlemények, Értekezések a Természettudományok Köréből, Fauna Regni Hungariae, Fragmenta Faunistica Hungarica című időszaki kiadványok cikkei)
Találmányok	•	Dulovits Jenő Duflex fényképezőgépe
Orvostudomány	••••	gyógyszerészet, patológia (főként onkológia), állatorvostudomány (Orvosi Hetilap írásai és a kurrens szakirodalom)
Mérnöki tudományok Technika	•••	gépészeti, elektrotechnikai és híradástechnikai témájú cikkek
Bányászat	••	zömmel a magyar bányászat történetével foglalkozó írások (Selmecz-Bélabánya szabad királyi város múzeumának katalógusa, 1900)
Haditechnika	•	légvédelmi ágyúk; repülőgépek (Dunai Repülőgépgyár, Messerschmidt Bf 109); a magyar flottilla
Építőmérnöki tudományok		egy kérés érkezett a csatornaépítésről
Közlekedési eszközök	•	Lovas Gyula: Magyar Államvasutak a II. világháborúban (Bp., 1997)
Erdészet	••	az Erdészeti Lapok cikkei (századforduló időszaka)
Mezőgazdaság	••	a mezőgazdaság általános kérdései; talajtan
Növényvédelem	••	a Növényvédelem és egyéb kurrens szakfolyóiratok cikkei

A 3. táblázat folytatása

A dokumentumok tartalmi csoportosítása	Az érdeklődés mértéke	Megjegyzések és példák
Növénytermesztés	••	szőlészet; kukorica- és búzatermelés
Kertészet	•••	a Kertgazdaság és a Journal of Horticultural Sciences című folyóiratok cikkei
Állattenyésztés	•	szarvasmarhatartás; bábolnai lótenyésztés
Vadászat	•	vadászat; vadgazdálkodás
Vegyipar	•	vegyipari eljárások és eszközök
Élelmiszeripar	••	borászat, ásványvizeink feldolgozása
Kohászat	••	Gömöri János: Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban (Bp., 1999) című munkáját két országból is kérték; acélgyártással foglalkozó disszertációk
Finommechanika	•	a XVIII–XIX. század technikái
Képzőművészet általában	•••	Szepes vármegye művészeti emlékei (Bp., 1905); Katalog der Sammlung Spitzer (1890); Mravik László: The Sacco di Budapest and Depredation of Hungary 1939–1945 (Bp., 1998); cikkek Kilényi Hugó gyűjteményéről (századforduló)
Területrendezés Tájrendezés	••	Temetők és sírkövek ismertetései; Zádor Anna: Magyarországi angolkertek (Bp., 1999); Hotkóc ánglus kertek (Hazai Tudósítások, 1806)
Építészet	••••	különböző építészeti stílusirányzatok (gótika, reneszánsz, klasszicizmus, romantika, neogótika stb.) hazai épületei; földrajzi egységek építészeti emlékei; fatemplomok és fa haranglábak
Fürdőkultúra	•	Buziásfürdő és Tarcsafürdő
Szobrászat	••	ókori szobrok; népi faszobrászat; Varga Imre munkássága
Numizmatika	••	középkori magyar emlékérmek; török hódoltság kori pénzek; pénzek restaurálása
Művészi kerámia	••	pannóniai mécsesek; gótikus és reneszánsz kályhacsempék; porcelánkészítés (Farkasházy Jenő herendi hagyatéka, 1927)
Ötvösművészet	•	felvidéki ötvösműhelyek ismertetése
Iparművészet	•	népművészeti textíliák; bőrművesség
Festészet	•••	magyar festőművészek munkássága; kiállítási katalógusok
Grafikai művészetek Metszetek	•	híres emberek arcképei, épület- és városábrázolások
Fényképészet	•	a Fényképészeti Szemle cikkei (a XX. század tízes éveit)
Zene	••••	magyar népzene; Kodály-módszer; kották; librettók; cikkek a Zenészeti Lapok, a Zeneszó és a Parlando című folyóiratokból
Filmművészet	•	a 40-es évek magyar filmművészete
Színházművészet Tánc	•	különböző színházi előadások visszhangjai; magyar néptánc
Sport	••	régi sportesemények (Ausztria–Magyarország futballmérkőzés 1932-ben)
Humor	••	másolatok a Borszem Jankó, a Bolond Istók és az Üstökös című lapokból
Nyelvészet	•••	magyar, angol és német nyelvészet (az ELTE tanszékeinek kiadványai és disszertációk); horvát, szlovén, angol és német nyelvtanítás; szótárak (Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar- és cigánynyelv szótára, 1886; Kőrösi Csoma Sándor tibeti nyelvtana és angol–tibeti szótára)
Irodalom	•••	magyar írók és költők művei; különböző nemzetiségű írók és költők műveinek magyar fordítása, illetve a tanulmányok munkásságukról (főként az AnaChronist című folyóiratból)
Régészet	••	neolitikumi, korai rézkori, római kori, kelta és honfoglalás kori leletek
Honismeret Földrajz	••••	a történelmi Magyarország tájegységeit és közigazgatási egységeit leíró művek (monográfiák, cikkek például a Turisták Lapjából és a Természettudományi Közlemből)
Genealógia	••••	vármegyék különböző monográfiái; nemesi összeírások és almanachok; adománylevelek lajstromai; névtárak
Heraldika	••	Tagányi Károly: Magyarország címertára (Bp., 1880)
Történelem	•••••	ismertetés a szövegben

dokumentumot kértek. Az orosz, illetve a szovjet birodalom történelmi kérdéseit boncolgató művek közül hetet kértek hazánkból, hármat pedig az Amerikai Egyesült Államok történelméről. A nyolc egyetemes átfogó monográfiákra küldött kérés közül kettő a második világháború történetét célozta Churchill tollából magyar fordításban, hat pedig az európai középkort ismertette különböző szempontok alapján.

Negyvenegy kérés irányult a hazai kisebbségek történelmének bizonyos szakaszait bemutató kiadványokra, legtöbb a magyarországi zsidóság, kevesebb a magyarországi németiség, három pedig a romák történelmére.

A magyar történelemmel kapcsolatos dokumentumokat érdemes felosztani a nagy számú kérés miatt:

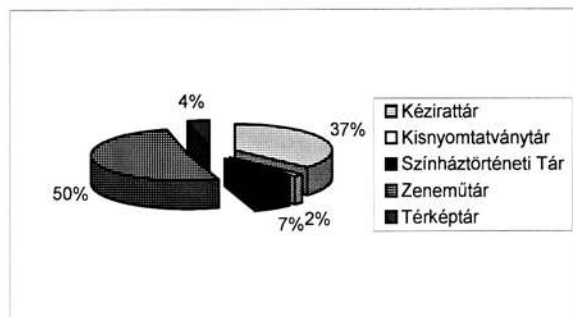
- középkori történelem (átfogóan): 35 kérés;
- Árpád-kori történelem: 16 kérés;
- Anjou-kori történelem: 5 kérés;
- Luxemburgi Zsigmond uralkodása, illetve a Jagelló- és Hunyadi-kori történelem (a török elleni harcok nélkül): 24 kérés;
- a török elleni harcok és a török hódoltság kora: 56 kérés;
- Rákóczi-szabadságharc: 7 kérés;
- Habsburg uralom és az Osztrák–Magyar Monarchia történelme: 20 kérés, amelyből kilenc az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetére vonatkozott;
- az első világháború időszaka: 4 kérés;
- 1918–1920 eseményeinek története: 4 kérés;
- a két világháború közötti időszak: 11 kérés;
- a második világháború időszaka: 28 kérés;
- a kommunista hatalomátvétel korszaka: 4 kérés;
- a diktatúra kora: 10 kérés;
- az 1956-os forradalom és szabadságharc története: 4 kérés;
- a Kádár-korszak: 9 kérés;
- a rendszerváltás története: 8 kérés.

A kért dokumentumok rendkívül színesek, érdekesek, olykor meglepőek voltak, sajnos a tanulmány keretei nem teszik lehetővé részletesebb ismertetésüket.

A különgyűjtemények dokumentumairól rendelt reprográfiaik elemzése

A négy évben 283 kérés érkezett az Országos Széchényi Könyvtár különgyűjteményeinek dokumentumairól készült másolatokra (9. ábra). A legtöbb kérés zeneműtári dokumentumokra érkezett,

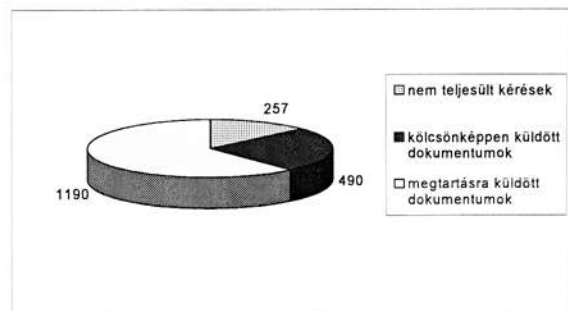
szintén nagy volt a kéziratári anyagokra irányuló kérések száma, ám a Színháztörténeti Tár, a Térképtár, illetve a Kisnyomtatványtár dokumentumai iránt visszafogott érdeklődés mutatkozott, ami kizárólag annak tudható be, hogy a külföld eddig nem szerzett tudomást e gyűjteményrészek állományának összetételéről. A jövőben biztosan növekszik az érdeklődés, mivel a tári dokumentumok bibliográfiai adatai egyre nagyobb számban lesznek elérhetők a LibriVision (az OSZK online katalógusa) és az Arcanum adatbázisok segítségével.

9. ábra A különgyűjteményi dokumentumokra érkezett kérések megoszlása

A kérések teljesítésének módjai és mennyisége

A külföldről beérkezett 1937 kérés 86,7 százaléka teljesült kölcsönzés (490 dokumentum) vagy megtartás (1180 reprográfia és 10 ajándékként kiküldött könyv) formájában. A fennmaradó 257 kérés nem teljesült, ennek okairól és a hatékonyság növelésének lehetőségeiről a következő fejezetben lesz szó. A teljesítés módjainak arányát körgrafikon ábrázolja (10. ábra).

10. ábra Teljesítési arány

Kölcsönképpen olyan dokumentumok küldhetők ki külföldre, amelyeket a hazai könyvtárak saját állományuk kölcsönözhető példányaiból e célra biz-

4. táblázat

Szolgáltató könyvtárak	
Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára és kari könyvtárai	121
Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és kari könyvtárai	85
Pécsi Tudományegyetem Könyvtára és kari könyvtárai	66
Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi és kari könyvtárai	45
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és kutatóintézeteinek könyvtárai	39
Somogyi Könyvtár (Szeged)	26
Miskolci Egyetem Központi Könyvtára	19
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára és fiókkönyvtárai	18
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár	12
Csorba Győző Megyei Könyvtár (Pécs)	9
Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtára	9
Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár (Szombathely)	5
Közép-európai Egyetem Könyvtára (CEU)	5
Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár (Debrecen)	4
Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár (Székesfehérvár)	4
Illyés Gyula Megyei Könyvtár (Szekszárd)	3
József Attila Megyei Könyvtár (Tatabánya)	3
Magyar Nemzeti Galéria Könyvtára	3
Katona József Megyei Könyvtár (Kecskemét)	2
Magyar Szépművészeti Egyetem Könyvtára	2
Megyei és Városi Könyvtár (Kaposvár)	2
II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár (Miskolc)	1
Babits Mihály Városi Könyvtár (Esztergom)	1
Balassi Bálint Megyei Könyvtár (Salgótarján)	1
Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtára	1
Budapesti Történeti Múzeum	1
Deák Ferenc Megyei Könyvtár (Zalaegerszeg)	1
Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára	1
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr)	1
Magyar Állami Földtani Intézet Szakkönyvtára	1
Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtára	1
Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár (Nyíregyháza)	1
Néprajzi Múzeum Könyvtára	1
Országos Idegennyelvű Könyvtár	1
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum	1
Országos Széchényi Könyvtár	1
Magyar Természettudományi Múzeum Könyvtára	1
Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár	1
Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Egyetemi Központi Könyvtára	1

tosítanak. A külföldi partner számára kért könyvek kiküldéséhez tehát a magyarországi könyvtárak szolgáltatóképességére van szükség, mivel a nemzeti könyvár állománya nem kölcsönözhető (kivéve különleges főigazgatói engedéllyel). Ezen a téren nagyon jók a tapasztalatok, elvértve akad csak olyan magyar könyvtár, amely nem szolgáltat dokumentumokat e célra. A szolgáltató könyvtárakat és az általuk szolgáltatott dokumentumok számát a 4. táblázat foglalja össze (tartalmazva azt a tíz könyvet is, amelyeket a külföldi könyvtárak számára ajándékként, tehát megtartásra küldtek a hazai könyvtárak).

A megtartásra küldött reprográfia 97%-a az OSZK állományába tartozó dokumentumokról készült, 34 másolat érkezett egyéb hazai lelőhelyekről (5. táblázat), illetve két másolat a varsói és a krakói egyetemi könyvtár dokumentumairól készült, amelyeket a Dokumentumellátó Szolgálat kért a lengyel könyvtáraktól, majd eljuttatta őket a kérő partnerhez Nevada államba (Desert Research Institute, Reno).

5. táblázat

Szolgáltató könyvtárak	
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár	6
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és kutatóintézeteinek könyvtárai	4
Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi és kari könyvtárai	4
Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára és kari könyvtárai	2
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára és fiókkönyvtárai	2
Országos Idegennyelvű Könyvtár	2
Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára	2
Magyar Szépművészeti Egyetem Könyvtára	2
Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kar Könyvtára	1
Gépipari Tudományos Egyesület	1
Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Könyvtára	1
Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtára	1
Magyar Nemzeti Galéria Könyvtára	1
Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtára	1
Miskolci Egyetem Központi Könyvtára	1
Országos Gyógyszerészeti Intézet Könyvtára	1
Országos Mezőgazdasági Szakkönyvtár	1
Országos Onkológiai Intézet Könyvtára	1

A könyvtárak csak akkor vesznek részt a nemzetközi dokumentumellátásban szolgáltatóként, ha az állományukban található dokumentumokra kérést kapnak. A felsorolás csak a vizsgált időszakban szolgáltató intézményeket veszi számba, tehát a megelőző években teljesítő, és a bármikor készséggel együttműködő könyvtárak száma jóval több. Kölcsönözhető példány, illetve másolati kérés esetén az OSZK állományából hiányzó dokumentum keresésekor az adatpontosítást lelőhelykeresés követi, ezután a kért dokumentumra kérést küld a Dokumentumellátó Szolgálat. E dokumentumok lelőhelyének megállapítása és a kérések feladása 75%-ban az Országos Dokumentumellátási Rendszer lelőhely-adatbázisának segítségével valósult meg. Több mint száz dokumentumra azonban hagyományos kérést kellett indítani, mert bizonyos könyvtárak – amelyekben a keresett könyv vagy időszaki kiadvány megtalálható – állományukat egyáltalán nem, illetve csak részben jelenítik meg online katalógusban. Olyankor is hagyományos kérést kell feladni, amikor a lelőhely-azonosítás ugyan valamely könyvtár OPAC-ja segítségével történik, de online kérésfeladásra nincs lehetőség.

A kért dokumentumok sokszínűségéből adódik, hogy sokszor egy-egy kisebb könyvtár – vagy egyéb intézmény – egyszeri teljesítése is óriási fontosságú, ha nincs más lelőhely az országban.

A nemzeti könyvtár állományából teljesített dokumentumok fénymásolását és a szkennelések nagy részét a Dokumentumellátó Szolgálat végzi, a többi reprográfia elkészítése az OSZK Mikrofilm- és Fényképtárának feladata. A különböző típusú reprográfiaik közül a teljesítés módjának megválasztásakor a kérő igénye és a dokumentum állapota az irányadók.

Az a megrendelő, aki nem rendelkezik mikrofilm-leolvasó készülékkel, viszont az általa kért dokumentum állományvédelmi okokból nem másolható (és mikrofilm sem készült róla), a kért anyagot mikrofilmen és canon-másolatban egyaránt megkapja. Ilyen esetben ugyanis előbb mikrofilmezni kell kért a dokumentumot, majd utána készül el róla a papírmásolat. Mivel mindkét eljárás költsége a kérőt terheli, mindkét reprográfia őt illeti meg.

A négy év alatt másolatban teljesített 1180 kérés több mint felét fénymásolatban küldték ki (52%), de nagyon jelentős a mikrofilmen és/vagy canon-másolatban elkészült reprográfiaik száma is. Utóbbiak aránya (43%) a dokumentumok megjelenési idejének elemzése és a különgyűjteményi anyagok

összetétele alapján törvényszerű. A dokumentumok szkennelésével készített elektronikus másolatok száma évről évre nő ugyan, de még mindig kevés, csupán 40 kérés készült el ilyen technikával. Legtöbbször a dokumentum mérete vagy a fogadó könyvtár technikai lehetőségei hiúsítják meg a rendelés ilyen formájú teljesítését.

A szolgáltatás javításának lehetőségei, és a nem teljesült kérések

A 257 nem teljesült kérés közül nyolc tilburgi kérés a könyvtár kizárása miatt nem teljesült, valamint hat kérés feladása után jelezte az olvasó, hogy még a postaköltséget sem hajlandó kifizetni, így nem teljesíthették a kéréseit. Kölcsönzéskor egyébként minden esetben csak a postaköltséget kell a kérőnek állnia, a megtartásra küldött dokumentumok esetében pedig a másolat típusa és mennyisége szabja meg az árat.

Csupán tíz esetben fordult elő, hogy az olvasó lemondta a kérést, mert nem tudtuk teljesíteni az általa megadott időpontig, ami önmagában nagyon kis szám. Hozzá kell azonban tenni, hogy a kért dokumentumok zömét más országból nem lehetett volna megszerezni, így a kérők a hosszabb időt igénybe vevő teljesítést is megvárták.

A szolgáltatás gyorsulását – a kölcsönképpen kért dokumentumoknál – leginkább az internet segítségével történő lelőhelykereséstől és az online rendelestől várjuk. Jelenleg lelőhely-azonosításhoz, külföldre kölcsönözhető dokumentum kereséséhez és megrendeléséhez nincs olyan online adatbázis, amelyben az összes hazai könyvtár állományi adatai együtt jelennek meg. Az állami finanszírozású felsőoktatási könyvtárak és a nagyobb közművelődési, illetve szakkönyvtárak állományának – vagy állományuk bizonyos részének – bibliográfiai adatai megtalálhatóak ugyan a MOKKA és az ODR központi lelőhely-adatbázisaiban (utóbbi esetén online rendelési lehetőséggel kiegészülve), de a magánfinanszírozású intézmények könyvtárainak, a legtöbb egyházi és egészségügyi intézmény könyvtárának és számos szakkönyvtárnak az állományadatai nem szerepelnek bennük. Így lelőhelykereséskor több elektronikus és hagyományos katalógusban kell keresni, ami meghosszabbítja a teljesítés időtartamát. Következésképpen a gyorsaságot egyrészt az elektronikus úton elérhető állományadatok minél szélesebb körű megjelenése biztosítja – beleértve a retrospektív adatfelvitelt is –, másrészt pedig az online rendelési lehetőségek bővülése.

A külföldre küldendő másolatok túlnyomó többsége az OSZK dokumentumairól készül, így a gyorsaság fokozása nem a lelőhelykeresés és a rendelésre fordított idő rövidülésével érhető el, hanem a reprográfia elkészítési idejének csökkentésével. A XXI. század a digitalizálás százada, amely – az elektronikus küldés lehetőségével együtt – a lehető legrövidebb teljesítési időt eredményezi, ám az ehhez szükséges feltételek kellő finanszírozás nélkül nem teremthetők meg. Az informatikai eszközök terén érzékelhető ugyan pozitív változás, de ez nem elég. A több évszázad alatt megjelent, milliós dokumentumtermés digitalizálására nincs lehetőség. A kért dokumentumok elektronikus másolatait pedig sokszor a dokumentum mérete miatt, állományvédelmi okokból, valamint idő hiányában nem lehet elkészíteni. A teljesítés gyorsaságának záloga tehát a megfelelő technikai háttér és az elégséges munkaerő biztosítása, amelyhez a költségvetési források növelésére lenne szükség.

Negyvennyolc olyan kérés érkezett az elmúlt négy évben, amelyek több hazai lelőhellyel rendelkező dokumentumok kölcsönzésére irányultak, mégsem teljesültek. Tizenkilenc kérést küldtek olyan segédkönyvtári anyagokra, amelyek nem kölcsönözhetők, huszonkilenc könyvet pedig nem adtak kölcsön a hazai könyvtárak a külföldi kérék számára, a helyette felajánlott másolatot pedig – főként anyagi okokból – a kérék partner nem rendelte meg.

Ötvenkét olyan dokumentumra érkezett kérés, amelyek kölcsönzésre irányultak, de lelőhelyként csak az OSZK szerepelt. A különböző technikákkal elkészíthető másolati teljesítést éppúgy nem igényelték ezekben az esetekben sem a kérék partnerek, mint a fentebb említett kéréseknél. Legtöbbször itt is a reprográfia ára miatt nem rendelték meg a másolatokat, még olyan országok olvasói sem, akiknek a kifizetés nem jelentene megterhelést. Ennek az az oka, hogy a monográfiákat az olvasók és a kutatók sokszor egyszeri olvasásra kérik, kigyűjtve belőlük a számukra fontos információkat, a szépirodalmi alkotásokat pedig egyértelműen csak olvasásra, nem pedig megtartásra. Tehát nem az a kérdés, hogy miért nem fogadják el a kölcsönkért műveket másolati formában, hanem az, hogy miért nincs e hetvenkilenc dokumentumnak kölcsönözhető példánya az országban.

Okai a következők lehetnek:

- a XX. század előtt megjelent dokumentumok általában nem kölcsönözhetők;
- a könyvtárak állományának egy része a trianoni határokon kívül maradt;

- a második világháború vége előtt megjelent dokumentumok bizonyos része megsemmisült a háborúban, így a korlátozott számban megmaradt könyvek sokszor nem kölcsönözhetők;
- a szocializmus alatt sok dokumentumot kivontak a könyvtári állományokból és megsemmisítettek, ezek az OSZK-ban, a rendszerváltozásig zárt állományként maradtak meg egy-egy példányban;
- a XX. század második felében megjelent emigrációs irodalom zömét csak a nemzeti könyvtár szerezhette be Nyugatról, következésképpen csak az OSZK-ban lelhetők fel;
- antikvár vásárlásokra és többpéldányos beszerzésekre – főként a drágább kiadványok esetén – a legtöbb hazai könyvtárnak nincs pénzügyi lehetősége;
- a más országokban megjelenő hungarikumokból nem kapnak a könyvtárak köteles példányt, így nagyon korlátozott számban vannak jelen a könyvtári állományokban.

A felsorolt okokon kívül meg kell említeni még egy fontos tényezőt: a lelőhely-nyilvántartások már említett hiányosságait. A Könyvek Központi Katalógusához csak 1952-ig kellett bejelenteni a hazai könyvtárak állományában található Magyarországon megjelent könyveket, tehát a később beszerzett olyan művekről, amelyek bibliográfiai adatai a mai napig nem érhetőek el sem közös, sem pedig saját online adatbázison keresztül, nincs információ.

Feltehető a kérdés: hogyan lehet – a lelőhely-nyilvántartások elérhetőségének javításán túl – csökkenteni a kölcsönözhető példány hiányában nem teljesült kérések számát? Először is le kell szögezni, hogy a felvázolt helyzet nemcsak a külföldi partnereket fosztja meg a keresett dokumentumtól, hanem a hazai olvasók nagy részét is, ugyanis a nem kölcsönözhető példányok a belföldi könyvtárközi kölcsönzésben sem „vesznek részt”. Azok a dokumentumok, amelyek különböző okokból csak a nemzeti könyvtárban találhatók meg, csak olyan olvasók számára hozzáférhetők, akik – többek között lakóhelyük miatt – személyesen tudják használni az állományt.

A szolgáltatás minősége javítható lenne a nem Magyarországon megjelent hungarikumok esetén még egy példány központi forrásból történő megvásárlásával, amelyet a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár őrizne, és természetesen kölcsönözne. Ugyancsak központi forrásból lehetne finanszírozni kölcsönözhető másolatok elkészítését a Magyarországon egy példányban fennmaradt

olyan könyvekről, amelyeket már nem véd szerzői jog. Ez elterjedt gyakorlat a nyugati könyvtárakban.

Hetvennégy olyan dokumentumot kértek a vizsgált négy évben, amelyeknek nincs magyarországi lelőhelyük. Egy részük meg gondolatlanból, véletlenül vagy pedig az olcsóbb teljesülés reményében érkezett. A kérések másik része azonban olyan dokumentumokra irányult, amelyek hungarikumok, még sincs hazai lelőhelyük. Néhány olyan példa közülük, amelyek nem a köteles példány beküldésének elmaradása miatt nem – periodikumok esetében pedig csak nagyon hiányosan – találhatók meg az állományokban:

- három Nagyszombatban kiadott könyv a XVIII. századból,
- Temesvarer Zeitung (1865),
- Annotationes Zoologicae et Botanicae (Pozsony, 1900),
- Deutsche Wacht (Temesvár, 1920),
- Kassai Napló (Kassa, 1921),
- Erdélyi Tudományos Füzetek (1930),
- Sylvester Douglass: An Account of the Tokay and Other Wines in Hungary (Sonoma, 1998),
- Niehorster, Leo: Royal Hungarian Army 1920–1945 (New York, 1998).

A négy év alatt ötvennyolc kérés maradt teljesítetlenül azért, mert a kért dokumentumot nem lehetett azonosítani. Valószínű, hogy e kérések kis hányada fiktív dokumentumokra irányult, például tervezett kiadványokra, amelyek végül nem jelentek meg.

A külföldi kérések – a belföldiekhez hasonlóan – rengetegszer hiányos és/vagy téves adatokkal érkeznek. Nem utasítjuk vissza a teljesítést ilyen esetekben, tudván, hogy az olvasók által elérhető és használható források (hagyományos vagy elektronikus adatbázisok, bibliográfiák, biográfiák, repertóriumok és egyéb hivatkozások) sokszor pontatlanok és hiányosak, a keresésre fordítható idő azonban sajnos kevés. A Dokumentumellátó Szolgálat feladata nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi szolgáltatás is, a tájékoztató könyvtárosi tevékenység ugyanúgy része a munkának, mint a számokban kifejezhető tényleges szolgáltatás.

A 2005. év tapasztalatai

Az idei első félév legfontosabb eredménye az, hogy a kérések száma az előző évekhez képest majdnem a kétszeresére nőtt. A tavalyi teljes nap-

tári évben beérkezett 443 kéréssel szemben idén július végéig 421 kérést iktattunk. Mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy az év „legtermékenyebb” időszaka az őszi, valószínűsíthető, hogy az év végére a kérésszám a duplájára nő majd.

Idén újabb országgal bővült a szolgáltatást igénybe vevő államok köre, méghozzá a csendes-óceáni Új-Kaledóniával, ahonnan a városi könyvtár egy kisebbségekkel foglalkozó tanulmányt kért (Review of Historical Demography, 1992).

Nem csökkent idén sem a németországi, a felvidéki, az osztrák, a japán és az amerikai érdeklődés, arányaiban nőtt viszont a Franciaországból érkező kérések száma. Ismét kérhet – mivel rendezte tartozásait – a tilburgi egyetemi könyvtár. Összeségében idén már harminc ország adott fel kéréseket, ahonnan nemcsak a „rég” partnerek küldtek megrendeléseket, hanem újabb könyvtárakat és magánszemélyeket is regisztrálhattunk. Egyre népszerűbb a webes kéréslap használata, immár a 20%-os arány felé közelít.

A kért dokumentumok formáját, megjelenési helyét és idejét, valamint tartalmi ismérveit tekintve a 2005-ös év első felére változást nem hozott, a tendenciák nem változtak. A teljesítési arány azonban javult, kevesebb a nem teljesült kérés (bár több kérés teljesítése a tanulmány elkészültekor még folyamatban volt). Az új szkennerek adta lehetőségeknek köszönhetően nőtt az elektronikus úton küldött dokumentumok száma.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján a hazai dokumentumok iránti érdeklődés földrajzi értelemben és a kért dokumentumokat tekintve széles körű és szerteágazó volt. Értékeink megismertetése a cél, amelynek eléréséhez a dokumentumszolgáltatás eszköz. A szolgáltatást a külföldi partnerek eddig magas színvonalúnak ítélték meg, így fontos, hogy a jövőben ezt az elismertséget erősítsük a gyorsaság növelésével és a minőség javításával.

Beérkezett: 2005. VIII. 9-én.

Császárné Kollár Tímea

könyvtáros,
az Országos Széchényi Könyvtár
Dokumentumellátó
Szolgálatának munkatársa.
E-mail: tim@oszk.hu